

JULIEN TOPAL

Verlichting door diversiteit

Recensie van: HERMAN VAN GUNSTEREN (2006) *Vertrouwen in democratie. Over de principes van zelforganisatie*. Amsterdam, Ambo, 207 p.

In de negentiende eeuw verdedigde John Stuart Mill met verve de vrijheid van meningsuiting. Alleen een samenleving waarin een diversiteit aan meningen wordt getolereerd zou volgens hem tot grote hoogte kunnen stijgen. In *Vertrouwen in democratie* sluit Herman van Gunsteren zich aan bij deze gedachte door opnieuw te benadrukken dat diversiteit het pad naar verlichting is, naar een veerkrachtige democratie waarin men kan vertrouwen. Aan de hand van inzichten uit theorieën van zelforganisatie probeert hij zich te manoeuvreren naar een positie tussen Hobbes' Soeverein en de anarchistische massa. Hiermee wil hij de democratie verlossen van haar zelfdestructieve 'expertocratische', unificerende en totalitaire trekken. Het doel van het boek wordt helder geformuleerd:

“Tegenwoordig zijn velen democraat, maar hebben slechts weinigen vertrouwen in de wijsheid van democratische besluiten. Zij die ambten uitoefenen – democratische bestuurders – zien democratie doorgaans niet als onderdeel van rationeel bestuur, maar als een beperkende randvoorwaarde daarvan. Doel van dit boek is ze redenen te geven

om meer vertrouwen in democratie te stellen en de mogelijkheden daarvan beter te benutten' (7).

De redenen voor meer vertrouwen moeten gezocht worden in de principes van zelforganisatie, zoals deze in de afgelopen decennia voornamelijk zijn blootgelegd in de verschillende wetenschappen. Het zijn namelijk deze principes die de kans op goede besluitvorming binnen de democratie vergroten.

Opvallend genoeg, zo constateert Van Gunsteren, wordt het voortbrengen van goede besluiten nooit als een argument ten faveure van democratie genoemd. Politici en zelfs academici zien hiertoe geen reden en soms vinden ze het democratische deel van bestuur zelfs problematisch. In ieder geval is het geen intrinsiek onderdeel van rationele besluitvorming. Het lijkt erop dat men denkt dat 'democratie doorgaans "een beetje dom" is' (13). De exemplarische democratische academicus is Robert Dahl, die in zijn *On democracy* tien redenen geeft om voor democratie te zijn. Geen daarvan heeft echter betrekking op de resultaten die zij voortbrengt. Van Gunsteren verwijst hier niet naar Dahls hoofdwerk *Democracy and its critics*¹, wat je wel zou kunnen verwachten. Hierin ver-

dedigt Dahl namelijk – op dezelfde gronden als Van Gunsteren – het idee dat (meerderheids)democratie waarschijnlijk betere beslissingen oplevert dan andere politieke systemen (Dahl 1989, 141-142).² Toch heeft Van Gunsteren zeker een punt. Hij probeert duidelijk te maken dat er sprake is van een vooroordeel dat steeds nieuw leven wordt ingeblazen door een primaire focus op de procedures van besluitvorming, in plaats van op de uiteindelijke operationele besluiten. Van Gunsteren stelt voor de rollen om te draaien. We zouden juist moeten kijken naar de mogelijkheden om tot goede besluiten te komen. Zijn studie analyseert daarom ‘de voorwaarden waaronder het een of het ander – wijs of dom – meer of minder waarschijnlijk wordt’ (14-15).

De afgelopen jaren zijn vele analyses van zelforganiserende systemen – van onze hersenen tot aan mierenhopen – verschenen. Van Gunsteren ontsluit vier principes van zelforganisatie die deze studies hebben opgeleverd en voegt er zelf nog een aan toe die specifiek voor democratie is. Het betreft ‘diversiteit’, ‘multiple mapping’, ‘selectie’, ‘indirecte controle’ en het principe van ‘onafhankelijkheid zonder isolatie’. Vertaald naar de democratische orde betekenen deze principes het volgende: de basis van democratie ligt in het genereren van diversiteit, waarin de vrijheid van meningsuiting van groot belang is. Deze diversiteit moet gerepresenteerd worden en dat gebeurt op meerdere wijze, ofwel, er verschijnt een keur aan representaties die met elkaar geconfronteerd moeten worden (dit vertaalt zich naar de parlementaire debatten). Over

deze representaties moet vervolgens selectie plaatsvinden – het derde principe van zelforganisatie. Dit gebeurt aan de hand van ‘belichaamde’ waarden, die ons helpen uit de verschillende representaties een keuze te maken (een wet). Dit gehele proces vindt plaats zonder een duidelijke leider, die de zaken als een totalitaire heerser stuurt. Zelforganisatie vraagt om indirecte controle. De leidersrol is slechts tijdelijk en functioneel en moet voornamelijk in werking treden wanneer de zelforganisatie stukt. Het laatste principe van onafhankelijkheid zonder isolement speelt dwars door deze ontwikkelingen heen: iedereen moet deelnemen aan de deliberatie, zonder dat daarbij kuddevorming plaats mag vinden.

Hoewel alle principes in werkelijkheid niet los van elkaar kunnen functioneren, wil ik voornamelijk ingaan op de eerste: diversiteit. In dit principe komen de beide doelen van *Vertrouwen in democratie* samen: (1) het geven van redenen waarom we moeten geloven in de wijsheid van de menigte en (2) het aanvaarden van de principes van zelforganisatie als het lichtend pad voor de democratie. Voor Van Gunsteren staat het geloof in de wijsheid van de menigte aan de basis van een zelforganiserend democratisch systeem. Simpel gezegd, binnen een goed functionerende democratie moet men vertrouwen stellen in de wijsheid die de verzameling van individuen voortbrengt en niet vervalten in een beroep op zogenaamde experts. In een tijd waarin, zeker op het niveau van de EU, geen ontkomen meer is aan de incorporatie van experts in het politieke proces, verklaart Van

Gunsteren deze als onnodig en niet slim. Dit is natuurlijk een heikel punt binnen de argumentatie. Hier moeten de sceptische bestuurders en academici overtuigd worden en zijn dus de belangrijke punten te scoren. De andere principes – hoe belangrijk ook in het uiteindelijke proces van verwerken van de diversiteit – zijn slechts instrumenteel van belang. Zij moeten de aanvaarde diversiteit in goede banen leiden.

De vraag is dus of de scepticus overtuigd zal raken. Maar hoe overtuigend is het argument van Van Gunsteren? Zijn argument is driedelig. Ten eerste doet hij een beroep op het jurytheorem van Condorcet, ten tweede gebruikt hij een concreet voorbeeld waar de menigte het gelijk aan haar kant heeft en ten derde pakt hij de hedendaagse expert aan.

Condorcets theorema is een oude bekende in de democratietheorie. Samengevat stelt het dat (in Van Gunsterens woorden)

‘als voor elk lid van de jury de kans op een juiste beslissing groter is dan op een verkeerde, dan geldt deze waarschijnlijkheid ook voor de jury als geheel. En de kans dat een juiste uitkomst door een meerderheid van de jury wordt gesteund neemt snel toe naarmate de omvang van de jury toeneemt’ (116).

Het theorema gaat natuurlijk alleen maar op als aangenomen wordt dat individuen meer kans op een juiste dan een onjuiste beslissing maken. Het is geen overdreven pessimisme als men zich afvraagt of dat een aanvaardbare aanname is in de complexe wereld van

de moderne politiek – zeker wanneer de burger moet kiezen uit meerdere opties. Het tweede argument is op zich een weerlegging van de problematiek van de ongeïnformeerde burger. Van Gunsteren ontleent hier zijn voorbeeld aan James Surowiecki³, die het bezoek van Francis Galton aan een jaarmarkt beschrijft. Op deze markt kan men het gewicht van een os schatten en een prijs winnen. De meeste mensen hadden helemaal geen verstand van ossen en hun gewicht, evenals de gewone kiezer geen verstand heeft van de Europese grondwet, zo stelt Van Gunsteren. Maar wat blijkt: het gemiddelde van de antwoorden van de menigte blijkt maar een pound verwijderd van het werkelijke gewicht van de os! Dit was duidelijk beter dan de schattingen van de experts.

De verklaring hiervoor is dat je een diversiteit aan mensen onafhankelijk laat voorspellen en daarvan het gemiddelde neemt. In een dergelijk geval zullen de fouten elkaar opheffen. Dit berust echter op dezelfde vooronderstelling als het eerste argument: er zou meer waarheid dan onwaarheid in de voorspelling zitten. Het is echter de vraag of dit wel zo gemakkelijk te vertalen is naar het kiezen voor, bijvoorbeeld, een Europese grondwet. Via de eerste twee argumenten komen we uit bij de vraag waarom de expert nog nodig is. Het is nu toch bewezen dat experts niet betere voorspellers zijn? Hier rijst de vraag echter of de expert wel opgevat moet worden als een voorspeller. Is de expert die tegenwoordig zo’n belangrijke rol speelt in de politieke besluitvorming wel te vergelijken met een roulettespeler die toevallig een aantal keer goed gegokt heeft (72-73)? Is de parallel met het gok-

ken van het gewicht van een os dan wel overtuigend? Ik zou zeggen van niet. Politieke beslissingen hebben geen kwantitatief karakter. Het betreft vaak het afwegen van verschillende waarden en het maken van kwalitatieve keuzes. In hoeverre wordt de natuur aangetast bij het vrijgeven van de Waddenzee voor gaswinning, wat is het economische rendement en hoe zijn beide te balanceren? Hier lijkt de expert hoe dan ook noodzakelijk. Of wil Van Gunsteren stellen dat de beste beslissing met betrekking tot de Waddenzee gegenereerd wordt op basis van het gemiddelde van de meningen van het publiek? Surowiecki zelf stelt vast dat zijn ideeën niet zomaar naar de democratie te transponeren zijn. En hoewel Van Gunsteren dit wel probeert te doen, blijven bepaalde vragen mijn inziens onbeantwoord.⁴ Ik vrees dat de scepticus niet overtuigd zal zijn. Natuurlijk moet het welhaast slaafs volgen van expertrapporten in de hedendaagse politiek tegen worden gegaan. De expert hoeft daarvoor echter niet verbannen te worden. Misschien is inpassing binnen de mechanismen van zelforganisatie een betere optie.

Zoals gezegd is Van Gunsteren erop uit 'de voorwaarden waaronder het een of het ander – wijs of dom – meer of minder waarschijnlijk wordt' bloot te leggen (14-15). Naar mijn mening slaagt hij er echter niet volledig in te overtuigen wanneer het aankomt op de wijsheid van de menigte, maar dit doet niet direct afbreuk aan de inzet. We hoeven de liberale democratie zelf niet te wantrouwen. Het formuleren en hanteren van de principes van zelforganisatie om tot een 'slimmere' democratie te komen is nog

altijd mogelijk. Het gaat er dan om de procedures van de democratie te formuleren met het oog op wijze besluitvorming. Deze systematische aanpak van Van Gunsteren is zeker het bestuderen waard. Diversiteit aan de basis kan dus nog altijd gelden, zij het in mijn ogen eerder als regulerend principe.

Ik lees de tekst van Van Gunsteren graag positief. De principes van zelforganisatie worden helder uiteengezet en krijgen een duidelijke neerslag in het democratische systeem. Waar ik – en hopelijk met mij de scepticus – wel van overtuigd ben, is het idee dat de principes van zelforganisatie in de dagelijkse praktijk van democratische politiek als regulatief principe tot een bewonderenswaardige vorm van democratie kan leiden. Een mooi voorbeeld hiervan is Van Gunsterens visie op de discussie over burgerschap in de multiculturele samenleving. Vanuit de principes van zelforganisatie toont hij aan wat de resultaten zijn van de 'eindplaatjesbenadering' van het kabinet Balkenende. De focus op het 'eindplaatje' van de fatsoenlijke burger is in feite niets anders dan een identiteitspolitiek die op gespannen voet staat met de neutraliteit van de staat. Wat betreft de zelforganisatie van de democratie is de nadruk op het Nederlands burgerschap en de assimilatie in de Nederlandse cultuur een gevaar voor de generatie van de onmisbare diversiteit. Van Gunsteren stelt vanuit dit perspectief dan ook een meer processuele en conflictueuze visie op burgerschap voor

'(d)ie ziet vertrouwen als een bijproduct van de mogelijkheid om gezond te wantrouwen (...).

Medeburgers hoeven niet allen het beste met je voor te hebben. Het is voldoende dat ze zich in het politieke en maatschappelijke verkeer niet als vijanden gedragen, maar bereid zijn als tegenstanders binnen een geregeld speelveld conflicten uit te vechten' (143).

Het multiculturele beleid zelf was volgens Van Gunsteren op zich niet verkeerd – we moeten de boel ook bij elkaar houden. Wat verkeerd was, was het isolement waarin de culturen werden gelaten. Essentieel voor zelforganisatie is dat er uitwisseling van informatie tussen onafhankelijke individuen plaatsvindt. Een multiculturele democratie werkt alleen wanneer confrontatie en uitwisseling met anderen bevorderd wordt.

De overtuigingskracht van Van Gunsterens boek ligt niet zozeer in de rol die hij toebedeelt aan de wijsheid van de menigte binnen de democratie. Daarvoor zijn de argumenten te rudimentair. De uitwerking en de praktische toepassingen van de principes van zelforganisatie op vraagstukken van de democratie maken het boek echter tot interessant leesvoer. Deze principes stellen Van Gunsteren in staat om een – in deze tijden – fris politiek geluid te laten horen. De voornaamste doelgroep van Van Gunsteren lijkt men dan ook binnen de politiek te moeten zoeken: de bestuurder zelf. Misschien is het daarom ook niet verwonderlijk dat het Alexander Pechtold was die het eerste exemplaar mocht overhandigen aan Van Gunsteren.

Noten

- 1 R. Dahl (1989) *Democracy and its critics*. New Haven en London, Yale University Press.
- 2 Idem, pp. 141-142.

- 3 J. Surowiecki (2005) *The wisdom of crowds. Why the many are smarter than the few and how collective wisdom shapes business, economics, societies and nations*. Harpswell, Anchor.
- 4 Idem, p. 81 en pp. 123-127.